

o sobie także (i co trzeba dodać: tradycyjnie) na lewicy niemieckiej. Nie chcę tu stawiać Karolakowi zarzutu, iż teksty prezeń zaprezentowane oprócz demonstracji autostereotypu intelektualisty formacji liberalno-mieszczkańskiej (głównie) mają również nas, Polaków, przygotować do języka i modalności dyskursów prowadzonych w Niemczech. Jakby został jednak odebrany tom zestawiony z wypowiedzi operujących argumentami, które, odniesione do rzeczywistości polskiej w Krakowie czy Warszawie, nie mówiąc już o Poznaniu, nikogo by nie zdumiały? Tom Karolaka uważam za zjawisko niezwykle ważne w naszym ruchu wydawniczym. Oczekuję natomiast antologii, która prezentowany autostereotyp jednego z typów intelektualisty niemieckiego poszerzyłaby o kwestie istniejące na krawędzi demokratycznej akceptacji norm Zachodu. Arnold Gehlen, Karl Schmitt, Armin Mohler, Kuehnelt-Leddihn (by przytoczyć kilka oklepanych nazwisk z bardzo prawego kąta) ruszyliby poziewającego czytelnika, któremu usilnie włącza się do głowy uspokajające frazy o europejskości i pragmatyzmie Niemców – zapewne w ramach przygotowywanego wstąpienia Polski do Unii Europejskiej i współpracy polsko-niemieckiej pod ochronnym parasolem głowic gwarantujących *pax americana*. W konkluzji recenzent przyznać się musi do pewnej manipulacji: do potraktowania tekstów nie z perspektywy historycznej, ale – jakby powiedział Nietzsche – ponadhistorycznej. Recenzent nie przeczytał więc tomu *sine ira et studio* oczyma badacza pochylającego się nad kolejnymi etapami rozwoju bundesrepublikańskiego ducha. Taka optyka uprawnia do sądu być może radykalnego, kto wie jednak, czy nie pozbawionego pewnej racji: oto mamy do czynienia z remanentami światopoglądowymi państwa, którego intelektualiści nie wiedzą, iż już od niejakiego czasu przestało istnieć.

Wojciech Kunicki

BOŻENA CHRZĄSTOWSKA, HANS DIETER ZIMMERMANN (Hrsg.):
*Umgang mit Freiheit. Literarischer Dialog mit Polen. Schriftenreihe des Forum
Guardini. Bd. 2, Berlin 1994, 250 ss.*

Tom pt. *Umgang mit Freiheit* jest owocem dwóch sympozjów zorganizowanych wspólnie przez niemiecką Fundację Guardini z Berlina oraz polski Klub Inteligencji Katolickiej. Pierwsze z nich odbyło się w dniach 25-28 czerwca 1992 r. w Schildow koło Berlina i tematem tego spotkania była „Przeszłość totalitarna we współczesnej literaturze polskiej i niemieckiej”, drugie zaś nt. „Współżycie z wolnością” zwołane zostało w Oborach pod Warszawą w dniach 3-6 grudnia 1992 r. Wspólnym, ramowym tematem obu spotkań były: „Niebezpieczeństwa, zagrożenia i szanse po upadku totalitaryzmu w Polsce i w Niemczech”, a problematyka wygłoszonych na nich referatów oraz dyskusji dotyczyła trzech rozległych dziedzin działalności ludzkiej i życia duchowego – nauki, sztuki i religii. Fakt ten wyjaśnia spektakularnie duże zróżnicowanie i niejednorodność materiałów zamieszczonych w tomie. Obok faktograficznych naukowych analiz z zakresu badań historycznych, historyczno-literackich czy socjologicznych, czy esejów literackich opublikowano tu opracowania z dziedziny teologii i fenomenologii, a także rozważania dotyczące życia religijnego i duchowego społeczeństwa niemieckiego i polskiego. Mimo zróżnicowanych form wypowiedzi i rozmaitych aspektów ukazywania określonej problematyki, w centrum dywagacji autorów pozostawała przede wszystkim literatura jako autonomiczny element życia duchowego i społecznego lub jako instrument interpretowania zjawisk społecznych i politycznych czy wreszcie jako czynnik wymiany duchowej i kulturalnej między Polską a Niemcami. Ten zwłaszcza aspekt polsko-niemieckiej współpracy kulturalnej znalazł swój wyraz w analizach recepcji literatury partnera w obu krajach, przy czym wskazano tu, że w okresie istnienia NRD polska twórczość literacka była dla mieszkańców tego państwa wielką wartością duchową, wskazywała ona bowiem zawsze na znaczenie wolności w życiu i działaniu człowieka.

Książka podzielona została na trzy części podejmujące kolejno kwestie historyczne, współczesne zagadnienia społeczne i duchowe Polski i Niemiec po przemianach politycznych w naszym regionie oraz problemy odbicia spraw politycznych i społecznych w literaturze obu narodów.

Dwaj autorzy niemieccy – Karl Prümm oraz Hans Dieter Zimmermann zajęli się w części historycznej zagadnieniem udziału inteligencji i intelektualistów w procesach duchowego zniewolenia społeczeństwa przez system totalitarny, surowo oceniając ich rolę w narzuceniu mu praw rządzących w faszyzmie i komunizmie. Inny autor niemiecki – Michael Rohrwasser omówił motyw oceny totalitaryzmu w literaturze RFN i NRD, polski uczony Jan Prokop przedstawił natomiast w swym referacie różne próby ujarzżenia polskiej twórczości literackiej przez system komunistyczny w ciągu powojennego 45-lecia. Stanisława Grabska podjęła temat religijnych implikacji walki o wolność Polaków na przestrzeni całej naszej historii.

W części książki poświęconej zagadnieniom współczesnym znalazła się tylko jedna praca autora niemieckiego – Horsta Domdeya, który omówił kontekst społeczno-polityczny i krąg oddziaływania skrajnie prawicowego, nacjonalistycznego pisma „Junge Freiheit” wydawanego obecnie w Niemczech. Domdey uznaje fakt jego publikowania za groźny zwiastun zmian ideowo-politycznych w społeczeństwie niemieckim. Polscy autorzy opracowań włączonych do tej części omawianej książki podjęli kwestie kultury masowej w Polsce jako wyrazu dezorientacji ideowej naszego społeczeństwa (Zbigniew Bąk), zagadnienie reakcji tego społeczeństwa na przemianę polityczno-gospodarczą po 1989 r. (Piotr Olszówka) czy sprawy „neonowomowy” – języka dyskusji politycznych okresu przemian systemowych w Polsce (Grażyna Majkowska).

Część „literacka” omawianej książki zawiera analizy odzwierciedlenia aktualnych zagadnień społecznych, politycznych i duchowych w literaturze polskiej i niemieckiej (studia Uwe Grüninga, Piotra Wojciechowskiego, Sergiusza Sterny-Wachowiaka, Jerzego Jarzębskiego). Dwa artykuły przedstawiają kwestię recepcji literatury niemieckiej w Polsce w latach 1945-1991 (Marek Jaroszewski) oraz przyjęcia piśmiennictwa polskiego w NRD (Henryk Bereska).

Jaka jest ogólna wymowa opracowań zamieszczonych w tomie *Umgang mit Freiheit?* Podstawowym punktem odniesienia dla wszystkich autorów piszących w tym wydawnictwie jest symboliczny upadek muru berlińskiego, poczucie odzyskania pełni wolności po rozpadzie systemu komunistycznego i po rozpoczęciu procesu przemian demokratycznych dokonujących się w państwach dawnego systemu komunistycznego. Podkreślają oni, że stosunek do owych faktów i zjawisk społeczeństw postkomunistycznych, a co za tym idzie także ich elit społeczno-kulturalnych jest bardzo zróżnicowany: od uczucia entuzjazmu, lecz także i bezradności oraz zagubienia w nowym, nieznanym układzie polityczno-gospodarczym, poprzez traktowanie nowej sytuacji jako upadku dotychczasowych wartości i totalnego ich zaniku aż po wskazywanie, iż obecne warunki stwarzają groźbę odrodzenia się nacjonalizmu i innych skrajnych ideologii z wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego faktu. Bezład i chaos to zjawiska społeczne, których doszukują się obecnie w obu naszych krajach publicyści i literaci podejmujący problematykę współczesną. Zachodowi zabrakło dziś przeciwnika ideowego i politycznego, porównania z którym czyniły zawsze z systemu demokracji zachodniej uosobienie wolności, demokracji, sprawiedliwości i dobrobytu. Opozycji w byłych państwach komunistycznych zabrakło również wroga, jakim był reżim państwowy i przeciw któremu buntowała się i który zwalczała. Brak dawnych odniesień pociągnął za sobą poczucie niepewności i zagrożenia na wschodzie Europy, lecz także w krajach zachodnich. Ani politycy, ani publicyści na Zachodzie nie zdają sobie sprawy z wymiaru przemian dokonujących się w państwach byłego bloku komunistycznego, nie uprzytamniają oni sobie również skali ich oddziaływań na życie własnych społeczeństw. Poczucie pustki i braku dotychczasowych wartości duchowych jest obecnie wspólnym odczuciem intelektualistów Wschodu i Zachodu, toteż większość z nich przyjmuje nową sytuację z licznymi zastrzeżeniami i uprzedzeniami. Niemniej, jak to wskazują zarówno autorzy niemieccy, jak i polscy omawianego tomu, intelektualiści zachodni mogą czerpać u dawnych opozycjonistów w krajach postkomunistycznych przykłady „jak na nowo przemyśleć własne wartości duchowe: wolności i odpowiedzialności”, aby położyć tamę zapowie-

dziom nowego totalitaryzmu, nacjonalizmu, skrajnego radykalizmu. Obawy przed zwycięstwem „wartości zastępczych” wywodzących się z krajów zachodnich (konsumpcjonizm, materializm) wyrażane przez polskich i niemieckich współautorów omawianej książki wskazują, iż poszukują oni innych wzorców ideowych i duchowych. Świadomość konieczności poszukiwania ich stanowi impuls dla opisywania i interpretowania przeszłości i znajdowania w niej wzorców lub przeciwnie przestróg na przyszłość (takie poglądy znajdujemy m.in. w pracach J. Jarzębskiego, J. Prokopa, M. Rohrwassera, S. Sterny-Wachowiaka, K. Prümma).

Współczesne dyskusje między intelektualistami różnych krajów sprzyjać mogą również kształtowaniu się właściwych postaw wobec zarysowujących się problemów społecznych i politycznych ery postkomunizmu. Przykładem takiej dyskusji są wskazane wyżej sympozja polsko-niemieckie i będąca ich owocem książka. Jej autorzy powołują się często na tradycje kultury europejskiej, które mogą być pomocne w rozwiązywaniu naszych aktualnych zagadnień ideowo-duchowych. Jeden z tych autorów – P. Wysocki podkreśla z naciskiem, że „wolność nie musi być katastrofą”, sugerując, iż od dominującego obecnie przekonania o upadku płynącym z poczucia totalnej wolności można się oswobodzić dzięki „nauce chrześcijańskiej, która wiąże wolność z odpowiedzialnością”.

Czytelnik książki *Umgang mit Freiheit* znajduje w niej nie tylko historyczne i socjologiczne analizy naukowe, nie tylko studia literaturoznawcze, lecz również ujęcia religijnego widzenia problematyki współczesnej w interpretacji różnych odłamów chrześcijaństwa. Ten aspekt rozważań zamieszczonych w owym wydawnictwie należy szczególnie podkreślić, stanowi on bowiem potwierdzenie coraz większej roli, jaką odgrywa religia w poszukiwaniu nowych wartości duchowych i nowych idei przez społeczeństwa skonfrontowane z trudnymi zagadnieniami współczesności.

Wielką wartością omawianej książki jest zestawienie w niej różnorodnych punktów widzenia, rozmaitych interpretacji i ocen, odmiennych poglądów naukowych, artystycznych i religijnych. Poprzez takie ukazanie współczesnych problemów krajów Europy Środkowej i Wschodniej, w tym przede wszystkim Polski i Niemiec, „można w naszym podzielonym i rozproszonym świecie końca XX wieku odnaleźć harmonię” – piszą wydawcy tej interesującej i godnej zainteresowania czytelników polskich i niemieckich publikacji.

Tadeusz Seweryn Wróblewski

KARL DEIRITZ, HANNES KRAUSS (Hrsg.): *Verrat an der Kunst? Rückblicke auf die DDR-Literatur*. Aufbau-Taschenbuchverlag, Berlin 1993, 284 ss.

GABRIELE MUSCHTER, RÜDIGER THOMAS (Hrsg.): *Jenseits der Staatskultur. Traditionen autonomer Kunst in der DDR*. Carl Hauser Verlag, München-Wien 1992, 259 ss.

Obie prezentowane książki, mimo iż wydane niejednocześnie, dokumentują jako zbiory eseistyki zjawisko okresu przejściowego w kulturze Niemiec po ich zjednoczeniu w 1990 r.

Będąc próbą monograficznego opracowania dziedzictwa kulturowego NRD zawarte w zbiorach teksty uwytatniają typowy dla okresów przejściowych problem tożsamości narodowej, tu, niemieckiej. Prowokacyjne wobec ataków zwłaszcza publicystyki prasowej na sztukę NRD tytuły zbiorów stanowią skrót zawartych w nich tez dotyczących oceny kultury i literatury NRD. Ich autorzy wywodzący się przeważnie z kręgów znawców kultury NRD włączając się w ogólnoniemiecką dyskusję nad etosem sztuki przypadłej Niemcom w spadku po NRD opowiedzieli się za uznaniem jej prawa zarówno do istnienia w historii, jak i do jej obecności w życiu kulturalnym zjednoczonych Niemiec.